

УДК 159.922.4:366.632

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПІЛКУВАННЯ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СВІТІ

Метелюк В.І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Світ людини – це, в першу чергу, світ людей. Людство знає різний досвід взаємодії культур. Спілкування в контексті діалогу культур процес складний і неоднозначний. Новітні технології та висока соціальна мобільність надзвичайно загострюють нині проблему взаємодії людей в умовах полікультурного світу. В цьому зв'язку постають запитання як зробити процес спілкування мирним і безболісним, конструктивним, налагодити контакти, продуктивну співпрацю між людьми, що належать до різних культур. Осмислення суті міжкультурної взаємодії та можливі умови і шляхи гармонізації спілкування в полікультурному середовищі є змістом статті.

Ключові слова: міжкультурна взаємодія, полікультурне середовище, спілкування, глобалізація, полікультурний розвиток, етнічні еспектації, етноцентризм.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації зробили сучасний світ іншим. Мережа Інтернету, супутникового телефонного зв'язку, телебачення, транспорту, здатного долати відстані з неймовірною швидкістю, роблять Землю не такою вже й великою. Людство впритул підійшло до усвідомлення того, що реальність – паралельні світи людського буття, різноманітність їх культурних ландшафтів.

Народи нашої планети говорять різними мовами, у кожного свої звичаї, традиції, моральні норми, мислення, гумор. І ніхто з нас не острів. Світ людини – це, в першу чергу, світ людей. Новітні технології, висока соціальна мобільність етнічне взаємопроникнення і неоднорідність населення багатьох країн надзвичайно актуалізують проблему взаємодії людей в умовах полікультурного світу, породжують нові виклики і низку запитань, на які сьогодні, почасти, ще немає відповіді. В поліетнічному суспільстві, що типово сьогодні для переважної більшості держав, проблеми суверенітету, незалежності, прав людини, комфорту, свободи думки і можливостей передачі культури наступним поколінням є актуальними завжди і завжди пов'язані з міжкультурним спілкуванням.

Історія і сучасні реалії позначені, на жаль, не лише дружбою і взаємодопомогою народів, а й численними випадками міжетнічної ворожнечі, насильства, конфліктів, війн. Відносини між народами, одна з гострих проблем сучасності, за словами А. Шлезінгера, «розірвали тишу» (1991). Їх обговорюють політики, вчені (а проблеми міжкультурної взаємодії є актуальними для широкого кола наук), лідери націй. До них не байдужі громадяни різних країн: глобалізація робить умовними кордони держав, їх легко долає бізнес, економіка, освіта а, головне, самі люди.

Стає очевидним, що якість життя в III тисячолітті значною мірою буде зумовлена здатністю народів, і, зокрема, сучасної молоді жити в мультикультурному світі. Вмінням налагоджувати і підтримувати діалог культур, бути толерантним до інших, обізнаним з культурними надбаннями народів світу, володіти мовами, мати свідомість громадянина планети. Озвучені вміння-компетентності необхідний компонент підготовки майбутніх фахівців, в першу чергу педагогів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перші спроби аналізу міжкультурної комунікації

спостерігаються на початку XX століття і пов'язані з іменем американського вченого-антрополога Ф. Боаса. Ним була вперше сформульована ідея міжкультурного релятивізму – поваги до норм, цінностей, правил і уявлень інших культур.

В науковому обігу термін міжкультурна комунікація з'явився з 1954 року, завдяки Д. Траггеру і Е. Холу. В 1959 році Е. Холлом було створено цілісну концепцію міжкультурної комунікації, розроблено основні положення, принципи, створено моделі.

Вчені з Пітсбургського університету (США) поглибили її розуміння того, що знання мови є лише одним із факторів ефективної комунікації.

Л. Самовар і Р. Портер довели: невербальні символи, що супроводжують спілкування і позитивно сприймаються в рамках однієї культури, можуть абсолютно по-іншому сприйматись представниками іншої.

Так з 60-х років і до сьогодні міжкультурна комунікація стала серйозним науковим напрямом досліджень, в розвиток якого вклали «свою цеглину» і зарубіжні і вітчизняні науковці та самостійною навчальною дисципліною у вузах, що готують спеціалістів, майбутня діяльність яких орієнтована на співпрацю з представниками інших культур.

З 70-х років у США досліджувались і дискутувались і питання щодо міжкультурної комунікації окремих народів, і проблеми спілкування представників етнічних субкультур в межах однієї країни.

В значній мірі корисними для розширення тематики і змістового наповнення наукового напрямку були дослідження Х. Баузінгера, Д. Круше та інших.

В Радянському Союзі питання міжнаціональних відносин вважалося вирішеним, етнопсихологічні дослідження не проводились з 30-х років. Тому, коли в кінці 80-х років спалахнула хвиля конфліктів на етнічній основі, вони стали несподіванкою і для керівництва країни, і для наукового співтовариства. З другої половини 80-х років починається інтенсивне вивчення різних сторін міжетнічної взаємодії. Широке коло питань асоційованих з особливостями спілкування представників різних культур, питання культури і точності перекладу вивчали В. Попков, Н. Єрасов, О. Садохін, Т. Грушевицька, Є. Верещакін, Є. Головаха та інші [8, с. 7].

Поступово складалось досить широке коло інформації – основи для створення університетських програм і для практичного вирішення невідкладних проблем повсякденності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином психологія міжкультурного спілкування обіймає два магістральних напрями: локальні комунікативні процеси між представниками різних культур та взаємодію між етнічними групами, народами. Однак проблема міжкультурного спілкування сьогодні залишається мало вивченою.

Мета статті: дослідити стан готовності студентів педагогічних спеціальностей до міжкультурного спілкування та виробити практичні поради щодо її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Бути соціально інтегрованим означає прийняти парадигми мислення, символіку, особливості поведінки, спілкування, правила і норми культури в рамках якої кожному з нас випало жити і зростати. Оволодіння, зрозумілими усій спільноті шаблонами поведінки в різних життєвих ситуаціях, оберігає від проблем несумісності, конфліктів, робить людину адекватною і адаптованою, полегшує взаємодію з іншими. На різних вікових етапах: в ролі школяра, студента, друга, чоловіка, дружини, батька і матері. В професіях, в радості і горі, стресових ситуаціях, у виборі занять, способах відпочинку і т. д. Ми не задумуємося особливо, що саме стандартизовані норми і правила стають основою ідентифікації (ототожнення, уподібнення) з етносом (народом) в цілому та окремими соціальними, релігійними, професійними групами. І над тим, що завдяки цьому і суспільство сприймає індивіда «як свого» та визнає його право користуватися надбаннями спільноти, знаходити власну нішу. Не задумуємося і над тим, що ми самі очікуємо від інших зрозумілих і близьких нашій душі дій і реакцій, слів і жестів – цей феномен в наукових колах позначають терміном етнічні еспектації.

Сприймати і мислити так звично і природно, мало-хто переймається тим, як глибоко заангажований народ власною культурою.

М. Монтень, по-французьки скептично, зазначав, що у «нас, очевидно немає іншої і розумної міри, окрім зразків думок і звичаїв нашої країни» [цит. за 2, с. 43]. Етнопсихологи в цьому випадку використовують поняття етноцентризму (властивість свідомості людини сприймати оцінювати світ через призму традицій і цінностей власного етносу). Така етноцентрична модель міжкультурної комунікації, витоки якої можна знайти в давніх пам'ятках (ще древньогрецький філософ Фукидід відмічав, що перси кращий народ...), домінувала у світовій практиці. Прозріння настало лише в другій половині ХХ-го століття.

Вчені, інтелектуали почали усвідомлювати, що етноцентризму може стати причиною деформації сприймання особливостей поведінки представників інших культур. Упередженості, помилок у сприйманні слів, інтонацій, жестів. Причиною недовіри, ксенофобії (ворожого ставлення до представників інших етносів), расизму.

Більше того, психологи-дослідники теж схильні розглядати інформацію через призму рідної культури. Про це пишуть Ф. Могаддам, Д. Тейлор, С. Райт: «...етноцентризму, впевнений у пере-

вагах власної культурної групи, настільки сильно вплинув на соціально-психологічні дослідження, що навіть найбільш відомі з них не підтверджуються, якщо перевіряти їх в інших культурах поза Північною Америкою» (Moghaddam, Taylor, Wright 1993) [7, с. 78].

Цю тезу, неодноразово підтверджену в наступні роки, варто пам'ятати, у випадках звернення до імпортованих концепцій. Дійсно, є сенс вживати усталені поняття американського походження як соціальна дистанція, ідентифікація з групою тощо. Проте завжди бути уважним до їх змістового наповнення: що це означає в конкретній культурі, як реалізується тощо. Адже рівень ідентифікації з групою може бути різним як і форми соціальної дистанції і оцінка будь-яких конкретних фактів. В спілкуванні, що супроводжує людину впродовж усього її життя, постійно проглядаються цінності культури, акценти на тих чи інших її компонентах, оцінка людини, її стилю життя, ставлення до здоров'я, природи, науки, релігії і т.д.

Так в українській родині допомога дорослих дітей батькам – явище цілком позитивне, в окремих випадках, навіть, предмет гордості старшого покоління. Німці, американці подібну підтримку розглядатимуть як вимушену обставину, будуть соромитися цього і уникатимуть розголошення подібної інформації.

Теоретично, нині, в інформаційну епоху в умовах активної взаємодії культур, коли з'являється все більше відомостей про способи життя і діяльності людей, названі ефекти мали б виявлятися не так різко.

Насправді ж, людям важко сприймати все, що не вписується в усталену картину світу, тисячами ниток переплетену з рідною культурою: мова, будівлі, способи пересування, правила поведінки в життєвих ситуаціях, звичаї, ритуали – їх людям властиво сприймати як дивовижні, екзотичні речі. Не тільки незрозумілі, а й неправильні і неприйнятні. Чужі!

Логічно, розраховувати, що представники інших народів мають аналогічні думки, переживають ті ж емоції і сповідують ті ж цінності було б помилкою. Особливо, якщо культури досить віддалені, глибоко самотні, (як японська, арабська, африканська) подібна позиція тільки заважатиме продуктивному спілкуванню. Але попри унікальність і неповторність, близькість чи віддаленість, культури користуються спільним і універсальним механізмом – спілкуванням.

Міжкультурна взаємодія, як підказує саме словосполучення, там, де в акт спілкування включені представники різних культур. Можна розглядати їх спілкування, як зустріч різних світів, чи контакт цивілізацій. Тому спілкування в таких випадках – процес особливо складний, багатовимірний, динамічний і напружений.

В спілкуванні – складному багатоплановому процесі розвитку контактів між людьми проглядаються різні аспекти: як мета і завдання, вибір засобів, видів, форм, позицій, ефекти сприймання людини людиною і т. д. Його розгортання і результативність залежить від цілей, засобів і адекватності обраної стратегії.

Особливо важливою умовою є володіння мовою. В науковій, і в художній літературі та й ре-

альному житті можна зустріти численні ілюстрації того, що навіть розмовляючи однією мовою, люди, що належать до різних структурних одиниць суспільства, часто не розуміють один одного.

Ситуація загострюється, якщо для одного з учасників спілкування – це не рідна, а іноземна мова. Представники різних культур не завжди можуть зрозуміти зміст повідомлення, їм важко передавати ті неявні значення і акценти, що пронизують кожну фразу, дух народу. Навіть, якщо живуть в його середовищі. «Розуміння тексту передбачає ще і розуміння світу» (Дейк, 1989). Спеціалісти-мовознавці вважають досконалим знання іноземних мов за умови орієнтування в символіці, ідіомах, метафорах та інших художніх засобах мов.

Має значення не лише загальна вербальна готовність, а й володіння високо чи низькоконтекстним мовленням (типовим для носіїв культури) та невербальними засобами (активною або незначною жестикуляцією, емоційністю, специфічним кодом рухів, дій, поз, відстані).

Людству відомий різноманітний досвід вирішення проблем міжкультурного спілкування, його яскраво репрезентують США і Радянський Союз.

В США, поліетнічній державі, проживають вихідці практично з усіх куточків світу, тож з метою об'єднання і консолідації суспільства доцільним і виправданим було використання в якості державної мови – англійської. А як по-іншому? В свій час жваво обговорювалася американська ідея «плавильного котла», але суперечність між тенденціями асиміляції-адаптації і збереження власної етнічної ідентичності не зникла.

В останні десятиліття уряд країни активно підтримує вільний розвиток культур, але проблем міжкультурного спілкування не зменшується.

В Радянському Союзі проживали близько 180 народів і народностей кожна з своєю особливою культурою і мовою спілкування. Незважаючи на те, що етноси мали статус рівноправних Республік і свої органи влади, процвітав глобалізм, його надважлива ідея – зробити шосту частину суші єдиною нацією, через зближення мов, культур. Інтеграційні процеси в межах Радянського Союзу були б утрудненими, а то і неможливими, без зрозумілої для майже всього населення, мови. Російська мова стала загальнонаціональною.

Поширення російської мови і культури було явищем прогресивним. Розбудова країни, постійні міграції населення породжували необхідність підтримувати контакти в різних сферах життя (політичній, економічній, соціально-культурній, духовній). Відбувалася інтенсивна взаємодія культур. Кожен громадянин дістав можливість читати мовою оригіналу А. Чехова і Л. Толстого, О. Пушкіна, М. Лермонтова, дивитися фільми провідних кіностудій країни, подорожувати. Молодь могла вчитися у відомих вузах. Пожвавилася перекладацька діяльність: стали більш доступними надбання культур окремих народів з різних галузей знань.

Але поширення російської мови неоднозначно сприймалося народами. Тотальне зросійщення, і асиміляція приводили до поступового витіснення з ужитку мов і культури інших народів. Відсутність рівних умов для розвитку, політична незбалансованість викликали глухий протест.

За цей час кількість народів зменшилась до 100. «Нації вмирають не від інфаркту – спочатку у них забирають мову» (Л. Костенко).

Обидва ці варіанти свідчення того, якими непростими і неоднозначними завжди є шляхи до гармонізації спілкування в поліетнічному просторі.

Постійні міграції і активне змішування аж занадто різних культур ставлять і народи, і уряди держав в досить непросту ситуацію. В ситуацію, яка має не лише проблеми психологічного характеру, але почасти супроводжується актами насильства, терору. Тому Європа (і Україна) намагається всіляко стримувати потік мігрантів та реалізувати зважену продуману політику щодо тих, хто волею долі уже знаходиться в країні. Озвучені позиції відображаються в настановах лідерів націй і в законах, прийнятих в останні роки.

Сучасний світ прагне зробити процес міжетнічного спілкування мирним і взаємно корисним, налагодити контакти, співпрацю між людьми, що належать до різних культур.

Народи європейських країн чекають від мігрантів поваги до основних законів держави, до прав людини, до свободи віросповідання і свободи слова, нетерпимості до різних форм насильства.

Ілюстрацією таких позицій стають заяви політиків і громадських діячів, що закликають тих, хто прибув у країну до інтеграції з корінним населенням, радять вчити мову і дотримуватись законів, розумітися в правилах, традиціях. Готовності до адаптації в новому середовищі.

З іншого боку і закони, що приймають останнім часом європейські держави, орієнтують місцеве населення уникати, навіть, найменших проявів расизму. Можуть полегшити процеси адаптації і інтеграції людей, що в силу різних причин потрапили у непросте становище маргіналів, кроки назустріч добродійних та громадських організацій, держави, окремих громадян.

З метою з'ясування емоційного самопочуття студентів Педагогічного інституту (всього 97 осіб) в процесі спілкування з людьми, що походять з інших культур було запропоновано відповісти на наступні запитання.

1. Як часто Вам доводиться безпосередньо спілкуватись з людьми інших національностей?

- постійно
- час від часу
- дуже рідко
- практично ніколи

2. Чи є у Вас в соціальних мережах друзі, що є громадянами інших держав?

- багато
- дуже мало
- практично немає

3. Чи доводилося Вам спілкуватися з представниками інших народів, перебуваючи за кордоном?

- так
- ні, інших країн не відвідував(-ла)

4. Якщо у Вас є можливість вибирати партнера для спільної діяльності, то Ви надасте перевагу

- представникам інших народів
- представникам своєї нації
- для мене не суттєво

5. Чи викликає у Вас ситуація спілкування з іноземцями стан емоційного напруження?

Таблиця 1

Результати опитувальника «Емоційне самопочуття студента»

к-сть № з/п	1				2			3		4			5			6			
	а	б	в	г	а	б	в	а	б	а	б	в	а	б	в	а	б	в	г
27 ДО	2	1	7	17	4	18	5	2	25	3	18	6	7	18	2	0	19	6	2
%	7.4	3.7	25.9	62.9	14.8	66.6	18.5	7.4	92.5	11.1	66.6	22.2	25.9	66.6	7.4	0	70.3	22.2	7.4
31 ДО	1	0	3	27	6	4	21	0	31	8	6	7	1	10	20	0	24	4	3
%	3.2	0	9.6	86.4	19.2	12.8	67.2	0	100	25.8	19.3	22.5	3.2	32	64	0	77.3	12.8	9.6
39 ПО	8	6	21	5	5	31	3	2	37	3	20	16	10	22	7	2	19	13	5
%	20.8	15.6	54.6	13	13	80.6	7.8	5.2	94.8	7.6	50.7	41.6	25.6	56.4	17.9	5.2	48.5	33.5	13
В цілому	10.4	9.6	30	54.1	5.6	53	31.1	4.2	95.7	14.8	45.5	27.4	18.2	51.6	29.6	1.7	65.3	22.8	6.6

а) відчуваю інтерес, хвилювання, радість

б) так, це стрес

в) важко сказати

6. Що є для Вас перешкодою для вільного спілкування з представниками інших культур?

а) мов, якими я володію достатньо, щоб порозумітись

б) незнання мови

в) складно орієнтуватись у правилах і звичаях інших народів

г) етноцентризм, расові пересуди, інше (вказати).

Результати в таблиці 1, де по горизонталі відображені запитання (і окремі пункти), а по вертикалі три групи студентів, що були задіяні в дослідженні.

Висновки і пропозиції. Аналіз відповідей та наступні бесіди з студентами дають змогу простежити деякі тенденції, що виявляються в студентському середовищі щодо проблеми комунікації між представниками різних культур та зробити певні висновки:

1. Студенти майже не спілкуються з представниками інших культур, що проживають за межами України. В своїй же країні таке спілкування вплетене в повсякденність і має уніфіковані форми (Таким його сприймають студенти). Вони віддали б перевагу спілкуванню з представниками власної нації. (Це є загальною закономірністю, так діяти нормально для людей).

2. За кордоном практично не бувають.

3. Є незначна кількість осіб, що ставляться до представників інших націй з інтересом та довірою, близько третини теоретично готові до співпраці та спілкування з представниками інших культур.

4. Бар'єри, що заважають повноцінному спілкуванню – незнання мов (хоча б англійської), культури, історії народів, правил і звичаїв. Вкрай мало, близько 5%, володіють іноземними мовами, як засобом спілкування. Студенти спеціальності «Початкова освіта» відмічають, що їх насторожують закладені в підручниках для українських школярів дискримінаційні сценарії, особливо

щодо ромів. Як і те, що подібне вважається нормальним і, навіть, заохочується

5. Важливо, що більшість студентів усвідомлює озвучені проблеми і уявляє шляхи їх подолання.

6. Близько 46% студентів готові покинути країну, щоб працювати (або вчитись) за рубежом.

7. Як іноземців студенти розглядають європейців і американців. Росіян, білорусів до цієї категорії не включено. Спостерігається дещо специфічне ставлення до представників мусульманського світу та африканців.

8. Зовсім незначна частина студентів усвідомлюють власні бар'єри – етноцентризм та расові пересуди.

На основі проведеного дослідження виникає ряд запитань до змісту навчання і виховання в дошкільних закладах і початковій школі. Існує потреба вивчити проблему та внести необхідні корективи в зміст навчання, щоб прищеплювати дітям основи толерантності до культурних відмінностей. Буде доречним нагадати, що Європейська комісія проти расизму і нетерпимості (ЄКРН) настійно радить вітчизняним владним органам приділяти постійну увагу вивченню і забезпеченню прав людини, організацію додаткової професійної підготовки (і перепідготовки) педагогів з озвученої проблематики.

Виходячи з теоретичного огляду проблеми та матеріалів дослідження уявляється необхідним розвиток полікультурної компетентності студентів педагогічних спеціальностей і толерантності шляхом:

- вивчення у вищих навчальних закладах, що готують фахівців педагогічних спеціальностей курсу етнопсихології;

- імплементація в навчальні дисципліни, що вивчаються у вузі, позитивних елементів культури народів, що проживають поряд і культури народів світу;

- формування етнічної толерантності, зниження рівня етноцентризму;

- активне розгортання процесу вивчення іноземних мов.

Список літератури:

1. Библер В.С. Культура. Диалог культур (опыт определения) / В.С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31-43.
2. Бромлей Ю.В. Этнические процессы в современном мире / Ю.В. Бромлей – М., 1987. – 187 с.
3. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, 1995. – 143 с.
4. Лебедева Н.М. Социальная психология этнических миграций / Н.М. Лебедева – М., 1993. – 95 с.

5. М'язова І.Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація» / І.Ю. М'язова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2006. – № 8. – С. 108-113.
6. Резников Е.Н. Психология этнического общения / Е.Н. Резников – М., 2007. – 160 с.
7. Trager G., Hall E., Culture and Communication; A Model and an Analysis // Explorations and Communication. 1994. № 3.
8. <http://bit-loader.club/forum/viewtopic.php?t=2996990> – Е.И. Головаха, Н.В. Панина. (Психология человеческого взаимопонимания. – К., Политиздат Украины, 1989. – 189 с.).
9. URL: <http://e-koncept.ru/2015/85845.htm> – Нигматуллина Т.А. Межнациональные коммуникации в студенческой среде // Научно-методический электронный журнал «Концепт».

Метелюк В.И.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЩЕНИЯ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ МИРЕ

Аннотация

Мир человека – это, прежде всего, мир людей. Человечеству известен различный опыт взаимодействия культур. Общение в контексте диалога культур процесс сложный и многоплановый. Новые технологии и высокая социальная мобильность делают проблему взаимодействия людей в поликультурном окружении особенно острой. В этой связи особую актуальность приобретают вопросы безболезненного и мирного общения людей, принадлежащим к разным культурам, сделать их общение и сотрудничество конструктивным и продуктивным. Содержание статьи – осмысление межкультурного взаимодействия, возможных условий и путей согласия и гармонии общения в поликультурном мире.

Ключевые слова: межкультурное взаимодействие, мультикультурная среда, общение, глобализация, поликультурное развитие, этнические аспектации, этноцентризм.

Meteluk V.I.

Borys Grinchenko Kyiv University

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COMMUNICATION IN POLY CULTURAL WORLD

Summary

World of any person is, in the first place – the world of people. And humanity has a lot of experience of the most different methods that have been used throughout history in communication among various cultures. The communication that takes place between cultures and is carried out in the form of a dialog constitutes a process which is both complicated and contradictory. The newest technologies and high social mobility drastically add even more difficulties to communication that takes place under circumstances of poly-cultural world. It is due to this peculiarity that more and more questions are being raised about ways to assure peacefulness of this process so that it causes no pain to any of the parties involved and is carried out in a constructive manner that helps people to have a productive collaboration in communication among representatives of different cultures. Understanding the essence of this cross-cultural interaction and possible ways to harmonize communication in poly-cultural environment is going to be the topic discussed in this article.

Keywords: cross-cultural interaction, poly-cultural environment, communication, globalization, poly-cultural development, ethnic expectations, ethnocentrism.